

EL PALUDISME,
ELS SOBIES
I LA TÀRREGA
DEL XVIII

Per Josep M. Planes

10

A l'Urgell de l'antic règim, la vida no era fàcil per a ningú. A banda de les devastadores guerres i freqüents males collites, hi havia també un ampli ventall de malalties que colpejaven la gent i una elevada mortalitat que s'enduia les persones en la flor de la vida. La deficient higiene, la falta de coneixements i mitjans per lluitar contra els mals, la rutina dels comportaments, la descompensada alimentació, la duresa climàtica, tot plegat acabava d'ajudar al manteniment d'aquesta cruel mortalitat. Ni tan sols els rics estaven protegits contra aquest mecanisme de calamitats. Quantes famílies poderoses de la zona no van transformar-se o extingir-se al cap de poques generacions! Ara bé, una cosa ha de quedar molt clara: si la vida era tan difícil, tanmateix els urgellencs tenien una gran capacitat de resistència als mals i a les crisis socials. Se sobreposaven a les petites i grans tragèdies amb un encomiable esperit de superació. Aquest article, centrat en la vila de Tàrrega, tracta d'una de les malalties que aclaparaven la zona en el passat i d'una de les famílies que va saber resistir una llarga sèrie de proves al llarg de tot el segle XVIII. La malaltia és el paludisme o malària. La família, la noble casa Sobies.

La malària¹, geogràficament parlant, és una malaltia que s'ha distribuït intensament fins fa poques dècades entre els paral·lels 63N i 40S. Avui ha pogut ser arraconada només a la zona tropical, però en el passat les febres intermitents regnaven sobre tota aquesta zona extensíssima, de l'Europa bàltica a l'Àfrica del Sud. Allí on fes calor, tot l'any o una part d'aquest, allí hi havia la malaltia, infestant la gent. No hi ha hagut cap malaltia infecciosa que, al llarg de la Història, hagi tingut un radi d'acció tan ampli, i sobre un nombre tan elevat d'individus, com el paludisme.

La zona mediterrània sembla haver estat una de les preferides de la malària en el passat. Tan preferida, que en la decadència de la civilització greco-hel·lenística i de l'Imperi Romà el paludisme segurament va jugar un paper de primera magnitud. Ajudaria a això la sequera d'aquesta conca, el seu irregular règim de pluges (que afavoria entollaments i arideses), els aiguamolls de força regions, les altíssimes temperatures de l'estiu. Fins i tot es pot afirmar que, històricament, la malària va tenir una adaptació específica a la zona mediterrània. En concret, els protozous que causen la malaltia a la zona mediterrània són el *Plasmodium vivax* (terçana) i el *Plasmodium malariae* (quartana). Dels dos, és el primer el més típic d'aquesta zona, el més generalitzat. Hi ha també el *Plasmodium falciparum*, que causa la terçana maligna.

Del paludisme o malària se n'ha parlat tant que no sé si val massa la pena de seguir-hi insistint. És la típica malaltia que, si no és tractada, acaba per esdevenir crònica en l'individu, amb periòdiques recidives de la febre. Acaba matant després de patir-la anys i panys, normalment per la pròpia degeneració del cos. Els protozous que causen la febre (per cert, petitíssims) són transmesos per qualsevol de les moltíssimes espècies del mosquit del gènere *Anopheles* (sobretot, per femelles). És precisament aquest grup de mosquits l'hoste definitiu del paràsit, mentre l'home és només un esglaó, un hoste intermediari del cicle epidèmic. És a l'interior del cos humà on es reproduïxen els paràsits i on hi ha la «reserva» de plasmòdius actius.

Malaltia contínua tot l'any a les zones tropicals, a les temperades la malària s'adapta a un cicle climàtic més reduït: les èpoques estivals caloroses. Això és així perquè, per al seu desenvolupament sexual,

el bacil necessita temperatures exteriors de més de 15° i, a la nit, com a mínim, de 8°. És per això que la malaltia, a la zona mediterrània, només es manifesta al cop fort de l'estiu i durant la primera tardor, en un determinisme estacional molt fort. Al mateix temps, l'insecte vector necessita també un cert grau de calor i no és sinó a l'estiu quan aquests *Anopheles* es multipliquen i es desplacen activament, tot generalitzant així la infecció.

Com que els mosquits ponen els seus ous a l'aigua, la presència d'aigües estancades prop de la població atacada pel mal (aiguamolls, pantans, llacunes, llacs, basses, entollaments, etc) és també una condició *sine qua non* perquè la malària es doni. Les larves dels mosquits no podrien viure sense aquesta aigua estancada. La zona mediterrània, lògicament, ofereix moltes zones d'aquest caire. I Tàrraga, amb els seus dipòsits d'amarar cànem, amb el seu riuet local convertit a l'estiu només en un seguit de tolls pudents, amb les seves preses per conservar la poca aigua que hi havia per regar, amb les seves basses d'aigua corrompuda, amb els seus horts dintre mateix de la vila i del recinte murallat o prop el Reguer, Tàrraga tenia un grau d'exposició indubtable, perfectament confirmat.²

El mosquit pica l'home i li introdueix paràsits, per ex. un mes de juny qualsevol. Aquests paràsits, en l'home, van de la sang al fetge i allí es reproduïxen. Després tornen a passar a la sang, ataquen els glòbuls rojos i generalitzen la malaltia. Cada divisió dels corpuscles i destrucció de cèl.lules originen l'esclat febril típic. Al cap d'un temps, un altre mosquit torna a picar aquesta persona malalta, s'emporta alguns paràsits en plena fase virulenta i infecta una altra persona per nova picada. El procés esdevé quasi imparable. És precisament aquesta facilitat d'infecció la que explica les enormes esteses de població atacada que antigament originava la malària (i, sobretot, la terçana).

Les persones malaltes es tornen uns autòmates. Com que el paràsit destrueix els elements de la sang i talla el procés d'intercanvi d'oxigen entre sang, cèl.lules i teixits, el cos es veu afectat per anèmia progressiva, degeneració de cèl.lules i languidesa muscular. A banda dels típics i periòdics esclats de febres, els malalts sofreixen profund abatiment, inapetència, pal.lidesa, suors, calfreds intensos. Hom no treballa ni fa res a gust, dominat per la postració. Les energies i vigoria es perden. A més, la debilitat del cos predisposa a agafar altres mals. Quants targarins no haurien mort a l'estiu o tardor d'una altra malaltia agafada precisament per la debilitat en què haura deixat al cos la terçana! La malaltia és especialment perillosa entre els nens petits, però també entre els adults, si estan mal alimentats. En concret, hom ha definit el paludisme com la principal causa de la mortalitat infantil al llarg de tota la Història, fins a la Segona Guerra Mundial. Els nens s'infecten ben aviat i molts moren durant la primera i segona infantesa —ja hem quedat que la malària no té preferències d'edat—, bé pel resultat directe del mal, bé per les infeccions que s'agafen en combinació amb la debilitat general que té l'organisme. Quant als adults, els ben alimentats resisteixen perfectament el mal, car tenen defenses i una sang rica per oposar-se als atacs i «explosions» dels esporocits; sovint, ni tan sols agafen les febres; en canvi, els mal alimentats les agafen habitualment i estan en una situació de força perill davant el mal.

Si no és tractada, la malaltia esdevé crònica en l'individu i apareix i desapareix segons l'estació. A la zona temperada, les febres són sobretot un fenomen d'estiu-tardor, d'agost a novembre. Paren a l'hivern i tornen a aparèixer la primavera i estiu següents. La distribució mensual de la mortalitat per aquests casos a Tàrraga confirma això totalment, amb una claredat meridiana³. Ara bé, al cap de dos anys els plasmòdiums de la terçana fixos dintre l'organisme moren i llavors el mal acaba. Acaba en aquell cicle, és clar, perquè aviat sobrevé la reinfecció per nova picada de mosquit (car no sembla haver-hi excessiva immunitat en aquest mal, un cop l'organisme elimina els vells paràsits; almenys, en les formes europees).⁴

La febre terçana era la forma freqüent de malària a les latituds mediterrànies. Els òbits targarins també ens ho confirmen perfectament. Forma generalitzada a l'antigor per extenses zones de la geografia meridional europea, dona uns atacs de febre molt alta (la qual pot arribar a 41°); aquests atacs poden durar de 4 a 8 hores i repeteixen el tercer dia. El malalt queda aplanat. Una copiosa sudoració i uns severs calfreds acompanyen el mal. Progressivament al nombre d'accessos febrils, va apareixent anèmia, cada cop més greu, car la inapetència domina el malalt. El fetge s'infla i la pell es torna pà.lida i grogosa. El quadre pot complicar-se amb una nova infecció i llavors apareix una terçana doble, amb accés febril diari, especialment greu.⁵

Quant a la quartana, a la zona mediterrània era més rara; restava limitada només a alguns focus, a zones aïllades (una de les quals, precisament, seria Tàrrega, vila tan insalubre que podem dir que agafava pràcticament de tot). Dóna febre cada 72 hores, la qual dura 8 hores, i, també, molts calfreds i forta suor. És bastant més pertinaç que la terçana⁶. Les reinfeccions són també típiques i en un cas de triple infecció (quarantana triple) la febre és diària. La quartana pot recidivar fins després de 2 anys i tot. Forma menys comuna de malària a l'Europa meridional, no sembla haver estat tampoc tan greu ni letal com la terçana⁷.

A la zona mediterrània, en contra del que passa amb el paludisme tropical, tant la terçana com la quartana «*casi nunca son de término letal*»⁸. En si mateixes, caldria dir, i sempre que siguin ben tractades. En canvi, en el passat matarien d'anèmia, probablement. Al capdavant, les altíssimes xifres de mortalitat que trobem a la Tàrrega de començaments del XIX ens fan dubtar fins i tot d'aquesta apriorística escassa letalitat.

Una conseqüència especialment greu de la febre intermitent és la gran debilitat en què deixa els organismes, consumits per les contínues febrades i amb baixos nivells de defenses. Llavors la malaltia té gran facilitat de complicar-se amb dolors abdominals, insuficiència cardíaca, broncopneumònies, catarros bronquials⁹, meningitis, anèmies agudes... Aquesta gran tendència a les complicacions ens fa sospitar que molts casos d'altres malalties que mataven a Tàrrega podien tenir en realitat l'origen en una terçana. Amb la qual cosa, la incidència mortal d'aquesta hauria pogut ser encara major.

¿Es veia agreujat l'impacte letal de les febres palúdiques per la pràctica curativa de les sagnies i purgants, que encara debilitarien més les defenses de l'organisme i accentuarien la tendència a l'anèmia? És molt possible, car sabem que a la Península sagnies i llimonades eren remeis curatius típics contra la malària, i que la introducció de la quinina va alçar fortes polèmiques. A Tàrrega, en concret, l'ús de sagnies i laxants contra les febres palúdiques, tot i que només va ser especificat indirectament per l'enquesta del 1770, resta clarament provat¹⁰. Tot amb tot, en aquesta mateixa enquesta es reconeix que les febres intermitents «*à ningun remedio ceden, sino es à la quina*», acompanyada, això sí, de sagnies i laxants¹¹. Poc èxit, doncs, devia tenir el remei de la quinina, si se'l contrarestava amb les absurdes pràctiques tradicionals. Car, a més a més, cal aclarir que la quinina (coneguda ja des del 1632, any en què els castellans la van importar a Europa des del Perú) només atacava els accessos febrils aguts, però no el mal en si.

L'enquesta del 1770, en parlar de les malalties típiques de la vila de Tàrrega segons estacions, esmenta les quartanes a la tardor, les terçanes a la primavera, les febres intermitents a l'estiu; cap més altre grup de malalties no hi està tan assenyalat. Més endavant s'assenyala que la malaltia que ha causat més mortaldat als mesos de tardor i hivern han estat «*las recidivas de las calenturas*». Finalment, aquesta enquesta del 1770 reconeix que «*las enfermedades mas regulares que se padecen, son todo genero de calenturas intermitentes*», només sensibles a la quina quant al mètode de combatre-les¹².

Sobretot en el cas de la terçana, hom sembla que hi tenia a Tàrrega una autèntica obsessió, per les contínues protestes que despertaven les aigües entollades. Per exemple, a la reunió de l'ajuntament de la vila el 19 de juliol de 1805 hom planteja «*los perjuicios causaban las aguas detenidas debaxo el puente de St. Agustin que todos los dias se experimentaban de nuevo tercianas*». Per tallar-ho es va comissionar el pagès Salvador Bella per tal que donés sortida a les dites aigües estancades¹³.

A la terçana hom no dubtava a destacar-la com la principal malaltia de la vila, oblidant-ne altres que segurament eren més letals. En concret, així contesta Tàrrega, el 19 de febrer de 1803, la pregunta sobre malalties de la gran enquesta demogràfica i econòmica que la monarquia endegà el 1802 a escala nacional: que la situació del poble «*es bastante sana pero algunas vezes se experimentan las fiebres llamadas tercianas que en algunas ocasiones han sido epidemicas o contagiosas*»¹⁴. Fixeu-vos bé que no es parla ni de pulmonies, ni de verola, ni de tisi, ni de tos ferina, ni de còliques. Tot i que aquestes eren unes malalties ben contrastades, hom no n'indica res, només ho fa de la malària (de la qual, bé és cert, l'any anterior n'hi havia hagut un brot especialment greu). Només la malària era vista com la gran malaltia endèmica de la vila. Certament, no matava més que altres malalties. Amb tot, la seva morbiditat seria tan brutal que hom en quedaria obsessionat. En anys de brots forts, com el del 1802,

tota la vila devia caure malalta de les febres. És, doncs, justificable aquesta obsessió. La terçana mata-va menys que altres mals, però, en canvi, col.lapsava la vila setmanes i més setmanes, a l'època de la verema, la sembra i la recol.lecció d'olives.

L'obsessió la trobem també en ple segle XVIII, i amb un caire de demografia social diferencial força simptomàtic. Així, l'estiu del 1746 (no s'especifica el mes exacte) l'ajuntament de la vila rep una carta-peticció dels veïns del carrer de Sta. Maria (nord-oest de la vila, carrer de gent pobra situat entre carrers de rics) protestant que la casa dels hereus del difunt Felicià de Sobies té un hort contigu que és regat i que això és perjudicial per als habitants del carrer, perquè l'aigua s'introdueix a les cases; els metges han testificat que les malalties del carrer eren degudes a aquestes aigües. Demanen, doncs, que el dit hort no es regui més; si no, recorreran a instàncies superiors. La carta va signada per 16 persones, 3 de les quals són preveres. Antics odis polítics, encara? No m'estranyaria. Afrontament de classes? També podria ser.

La petició provoca la contesta immediata de N'Antònia de Cubells, vídua d'en Felicià, la qual es compromet a fabricar a les seves costes un aqüeducte o claveguera fins a la font del carrer, i que la resta d'habitants del carrer pagui la resta de l'aqüeducte fins al desaigüe. Però la Sra. Sobies demana encara més: que per aquest aqüeducte passin també les aigües del molí d'oli que té contingu a l'hort; així s'evitarà que les aigües brutes del dit molí *«inficionen las que se recogen en los valles de la referida villa de Tarrega»*.

El memorial presentat per la vídua Sobies fa que l'ajuntament demani un informe als metges Josep Pinyol i Francesc París, en el qual aquests diuen coses ben interessants:

—que, en efecte, *«tiene demostrado la experiencia en los años en que ha infestado à los vezinos de esta villa la epidemia de Tercianas, y en los que estas han ocurrido esporadicamente quedar sujetos à padecerlas los moradores de la Calle de Santa Maria mas que los residentes en otras»*;

—que, en efecte, quan l'aigua es cola a les cases i a l'hort, és normal que *«la continua volitacion de los halitos humedos de las estancadas aguas hagan mas pessada à la particular admosfera de dicha calle»*, i això fa que els habitants del carrer quedin més predisposats a contreure les terçanes;

—la solució proposada els sembla correcta: un aqüeducte que permeti desaiguar els horts cap a la sèquia de l'altre cantó del portal; l'aqüeducte haurà de ser, per tant, més profund que el pis de les cases;

—troben correcta i no nociva la petició de la Sobies de fer passar les aigües del molí pel mateix aqüeducte, sempre i quan, en acabar de vessar el molí, es doni un cop d'aigua a l'aqüeducte per netejar-lo d'impureses.

La carta-informe d'aquests metges va signada: 7 d'agost de 1746.

No és fins passats els mesos de la verema i de la llaurada, fins el 3 de novembre de 1746, que l'ajuntament estudia la petició de la Sobies de fer l'aqüeducte. Decideix que uns encarregats vagin al lloc i ho estudiïn.

Fàcilment hom s'adona que som davant un petit conjunt de documents importantíssims¹⁵. Per una part, es demostra que Tàrrega patia sovint d'epidèmies o brots de terçanes ja en ple segle XVIII¹⁶. Per una altra part, hom localitza el lloc principal del mal: un carrer de cases dolentes i de gent pobra, en el qual les malalties vindrien provocades per la família rica d'un altre carrer (els Sobies tenien la casa donant al carrer del Carme); és un exemple clar de demografia social difencial amb causa geogràfica. Finalment, ressur el lligam que ja a l'època s'establia entre aigües estancades i brots de terçanes; els contemporanis no en dubtaven gens (tot i que s'equivocaven i no trobaven encara l'agent en els mosquits, sinó en la teoria «aèria» de la infecció). Desordenadament i intuïtiva, tot amb tot Tàrrega sembla haver lluitat bastant per veure de minvar la penosa companyia de les febres de la tardor. Sense gaire èxit, però.

Les periòdiques sequeres a les quals el clima de la zona sotmetia la vila impedirien renovar les aigües entollades i embassades i permetrien viure i actuar totes les larves dels mosquits. Aquesta relació entre sequera i paludisme resta, de fet, més que intuïda. A l'informe global enviat per Tàrrega per al mes d'abril del 1814, còpia del qual es troba lligada al llibre de registre d'aquest any¹⁷, hom fa un interessant paral.lelisme entre la secada i l'aparició del paludisme: *«La escasas de Ninguna agua por falta de*

lluvias se experimenta como los demás años esteriles que son muy freqüentes, causando casi siempre calenturas intermitentes (...)». El mateix Pujades, dos segles abans, ja establia també aquest lligam —només que a nivell més genèric— entre malària i sequera, tot parlant de la mala anyada que va ser 1626: «En los mesos de juliol, agost y Setembre, universalment en tota Catalunya, hi ha hagut grans febres de cessions y Terçanes; que la gent anava cayent levant als mals rellexos. Passà desde l'Abril al mitjant Octubre; *que en moltas parts de Catalunya no hi ploqué*»¹⁸. Simptomàtic esment. L'epidèmia de malària hauria començat el mes d'abril, justament quan s'hauria començat a fer notar la secada¹⁹. De totes maneres, la relació entre sequera i paludisme potser no sempre era tan automàtica. En la dinàmica de les terçanes les pluges jugaven també un gran paper. Diem això perquè el 7 de gener de 1787 els metges de Tàrraga van fer un informe per a l'ajuntament en què assenyalaven que l'epidèmia de terçanes de l'any anterior ja havia passat, però que el perill continuava. I escriviren una frase simptomàtica: que calia tenir en compte «*lo observado de muchos Practicos de este terreno, que en habiendo muchas lluvias en el Invierno son casi inevitables las tercianas*».²⁰ Aquesta afirmació sembla contradir-se totalment amb aquelles altres que lligaven el mal amb els períodes de sequera.

Crec que la solució pot ésser en una combinació de les dues afirmacions aparentment contradictòries. La sequera afavoriria el mal, però prèviament hauria d'haver plogut perquè hi hagués aigua en tolls, basses, rius, etc. i hi poguessin criar els mosquits. Si plovia a l'hivern i després venien una primavera i un estiu secs —fenòmens climàtics usuals a l'Urgell—, es donaria la combinació ideal de circumstàncies que afavoririen la generalització de la malària: els mosquits tindrien aigua on reproduir-se i també unes condicions atmosfèriques i ambientals idònies per prosperar. La malària, doncs, podia expandir-se estrictament per la combinació de pluja i sequera. La gran epidèmia de terçanes del 1785 a l'Urgell n'és un exemple perfecte: moltes pluges de setembre de 1783 a maig de 1785, que van provocar entollaments d'aigua; estiu de calors irregulars el 1785, combinant amb aires humits, que van corrompre l'aigua i van enrarir l'ambient²¹.

En realitat, més enllà de la secada, que podia agreujar-lo, el paludisme sempre existiria, endèmic. Una mica d'aigua entollada i ja tindria plataforma d'actuació. En aquest sentit, les basses de cànem podrien haver estat les principals culpables de la persistència del mal²².

El moviment popular del 1746 contra la Sra. Antònia de Cubells, vídua d'en Felicià de Sobies, no creiem que sigui una simple anècdota. S'inscriu en un dilatat procés d'encalçament a la família Sobies per part dels sectors botiflers i intrigants de Tàrraga. Els Sobies, nobles amb força prestigi local i hisendats poderosos, tenien tanmateix un passat polític molt polèmic i en aquell segle XVIII passaven per problemes i dificultats. La casa semblava haver iniciat un aparent procés de decadència i això afavoria que envejosos i ressentits li fessin la vida impossible. Sigui com sigui, l'orgull de la nissaga Sobies feia front, entercament, a tots els maldecaps.

Anem a pams. Els Sobies havien estat originàriament mercaders i provenien de Barcelona; un integrant de la família es va establir a Tàrraga, tot casant-se a la vila el 1663. Ennoblits la segona meitat del segle XVII (1680), es van convertir ràpidament en una de les cases més influents de la capital de l'Urgell. A començaments del segle XVIII van provocar més d'un incident local per l'orgull amb què es comportaven i el caràcter violent dels homes de la nissaga. Enèrgics, intolerants, aventurers i polititzats, els Sobies feien nosa a molta gent. Austròfils de pro, van fer alçar Tàrraga i mig Urgell a favor de l'arxiduc Carles l'any 1705.

L'home clau d'aquesta etapa és Miquel de Sobies i Roig. Nascut a Tàrraga el 22-XI-1672, sembla evident que fou un home d'acció, un professional de la milícia i un cabdill amb bons dots de comandament. Ja l'any 1697 fou nomenat capità d'una companyia de targarins en la guerra contra els francesos²³. Amb la instauració de la monarquia de Felip V, alguna intriga conspirativa degué protagonitzar o recolzar, perquè el virrei Velasco el va desterrar de Barcelona amb l'excusa de la seva amistat amb Manuel Desvalls²⁴. L'any 1705, amb el seu germà petit en Felip, va encapçalar la sublevació de la zona de Tàrraga, en connexió amb els seus col·legues Antoni i Manuel Desvalls, marquesos del Poal, i altres nobles de la comarca. Els Desvalls i els Sobies van encapçalar les forces austriacistes del ponent català i van protagonitzar nombroses accions en el decurs de la guerra, bé com a caps de sometents

i guerrillers, bé com a comandants de tropes regulars. Potser la més coneguda —i mitificada— d'aquestes accions fou la presa de la ciutat de Lleida el 1705, al capdavant d'un anàrquic exèrcit popular; Lleida obrí les portes als sublevats i es lliurà sense defensar-se; dies abans, els Desvalls i els Sobies ja havien ocupat Cervera i Balaguer.²⁵

El gener del 1706 en Miquel de Sobies fou nomenat coronel de cavalleria per Carles III, com a recompensa pels perills que va córrer quan va treballar per rebel·lar Catalunya i proclamar-lo rei i per les accions militars que va dirigir la tardor del 1705. Al capdavant del seu regiment, en Miquel es va moure amunt i avall de les comarques lleidatanes; les referències que en tenim ens el situen ara aquí, demà allà, organitzant, dirigint, exigint coses als naturals del país. Amb tot, morirà aviat.

Durant el primer tram de la guerra, el Miquel de Sobies no va parar d'exigir a la seva vila de Tàrrega diners, homes, roba, queviures, eines, armes, animals²⁶. Fóra molt possible que aquestes actituds del capdavanter dels Sobies durant la guerra generessin en un sector de la població targarina un ressentiment covat contra aquella nissaga, ressentiment que es faria patent en el futur per la força dels records.

Un cop passada la guerra, la situació dels Sobies és difícil. La nissaga ha perdut membres i els botiflers la tenen vigilada i marginada. El cap de la casa és aleshores un nebot del coronel Miquel: el jove Felicià de Sobies i Mesades, nascut a Tàrrega el 15-VII-1690. En Felicià ha de suportar tota la pressió botiflera de la postguerra. Per acabar-ho d'adobar, està sol. El seu pare havia mort l'any 1693; el seu oncle Miquel, l'any 1707; la seva àvia mor l'abril del 1714; la seva mare, Antònia Mesades, mor l'abril del 1716, i, d'altra banda, s'havia tornat a casar, i precisament amb un botifler targarí, l'advocat Copons. El propi Felicià està solter. En aquella situació, no li queda altra cosa que resistir enmig d'un ambient hostil i procurar, lentament, de fer valer els seus privilegis.

Durant uns anys, en Felicià resta absolutament marginat. Els primers temps de la postguerra no els passa ni a Tàrrega, sinó al poble de la seva mare, Segura²⁷. Però la seva batalla havia de lliurar-la a Tàrrega, on va poder tornar ben aviat. A poc a poc, aconsegueix fer-se un nucli de partidaris a la vila i intenta ressortir. L'any 1726 és nomenat regidor primer de l'ajuntament, però, sorprenentment, és empresonat al cap d'uns mesos. El personatge que sembla moure els fils d'aquella lletja conjura local és el notari botifler Ramon Terés. Resulta fàcil veure en tot l'afer l'afrontament de dues cases de diferent trajectòria política; el passat estava encara molt recent. D'altra banda, el juny d'aquell 1726 hi va haver topades entre l'ajuntament i la guarnició de Tàrrega i el Sr. Felicià va encapçalar l'oposició municipal a les actuacions de les autoritats militars²⁸. Potser el nostre home es va complicar massa la vida i no va mesurar prou el risc que corria, sobretot tenint en compte que hi devia haver targarins que només esperaven el moment per caure-li a sobre.

El lamentable incident del 1726 marcà per sempre en Felicià. Fou alliberat i rehabilitat com a regidor, però ja no tornà a anar a l'ajuntament i, en endavant, no tingué mai cap més càrrec a la casa gran²⁹. Sol i desenganyat, aleshores va poder pensar que havia d'orientar el seu futur cap a una altra direcció. L'any 1728 aconseguí finalment de casar-se, quan ja tenia gairebé 38 anys. Per què va trigar tant a fer-ho? ¿No havia tingut temps anteriorment de pensar-hi, capbussat en els problemes de casa seva? ¿O tal vegada no havia pogut trobar una núvia del seu nivell, perquè el passat polític de la seva família espantava i l'economia tampoc no li anava prou bé? ¿Actitud personal o marginació social envers ell?

La núvia era una donzella lleidatana, Antònia Cubells i Bravo de Oyos. El pare de la noia, Francesc de Cubells i Gavàs de Montsuar, era senyor de Puig-gròs i un antic austriacista de la capital³⁰. Un casament entre partidaris de l'antic bàndol. Les velles orientacions familiars eren difícils de trencar.

Sempre a Tàrrega, en Felicià i l'Antònia es van llançar a una esbojarrada carrera de procreació. Sis fills els neixen entre el 1729 i el 1735, cosa que ens fa pensar en un alletament mercenari. Potser també en una limitació familiar posterior, car paren en sec de tenir-ne. Dels sis fills, almenys tres els arriben a adults: la Maria Teresa (nascuda el 10-XII-1731), la Baltasara (nascuda el 8-I-1733) i el Ferran (nascut el 15-X-1734). Aparentment, tot sembla anar bé per al Felicià en aquests anys.

Però l'any 1737 el nostre home ha de veure com es venen cinc finques seves per imperatiu judicial. Per a més inri, el comprador és el tinent de corregidor de Tàrrega, l'advocat Francesc Anton Copons, un dels botiflers més importants de la vila, ennoblit aquell mateix any i antic padrastru seu³¹. Casa Sobies tenia moltes dificultats per anar fent normalment dins el règim borbònic.

Sobies i Saleta

*Tallat: I. Atzur; sol, or; munt, argent.
II. Argent; ala, atzur combinat amb gules;
mà, natural; sabre, atzur; creu del sabre, or.*

Potser cansat de tantes lluites sordes i decepcions, en Felicià de Sobies va morir d'una feridura el 8-V-1744, només amb 53 anys. La seva vídua no ho degué tenir gens fàcil, amb uns fills encara impúbbers, la greu crisi de 1748-54 en portes i l'hostilitat més que probable d'un sector de targarins. Quan més sola deu trobar-se, l'any 1746 els veïns de la seva zona llancen l'ofensiva contra l'hort de la casa. Ho haurien pogut fer en un altre moment, però només es van decidir quan en Felicià va ser mort.

La vídua Antònia va saber resistir bé tots els reptes, va mantenir la casa i va acabar de pujar els fills. Però, com en Felicià, degué quedar també esgotada i va morir aviat, el 24-IX-1755. Va ser portada a enterrar a Puig-gròs. Curiosament, quasi tots els Sobies adults moren molt joves: el pare d'en Felicià, amb 26 anys; el seu oncle, amb 34; ell, amb 53; l'Antònia Cubells degué morir a una edat semblant; dos dels seus fills, amb 49 i 54 anys; a començaments del XIX una altra Sobies mor amb 29 anys.

El 1755 cal Sobies queda en mans de tres joves inexperts, de només una vintena d'anys. És el moment dels voltors. La noia més gran, la Maria Teresa, es casa a les acaballes del 1756 amb el Sr. Anton Francesc de Copons i Prous, de Barcelona, nét del famós botifler targarí F.A. Copons que l'any 1737 havia comprat finques dels Sobies. La boda se celebrà a Tàrrega, però el nuvi no hi assistí, sinó que es va casar per poders, representat per un oncle seu. Aquest casament va ser, de moment, molt beneficiós per als Copons, que feia anys que anaven darrera el patrimoni dels Sobies. Ja a la fi del XVII l'avi F.A. Copons havia intentat una maniobra d'aquest estil, en casar-se amb Antònia Mesades, vídua d'en Teodor de Sobies i mare del Felicià. Aleshores, però, hi havia els germans del Teodor i en Felicià pel mig. Però ara el seu nét tenia les coses més planeres.

Quedava, és clar, el germà de la Maria Teresa, el Ferran. Però alguna cosa passava amb aquest jove. A Tàrrega no fa mai res, no surt per enlloc, no sembla que compti per a ningú. Potser estava malalt, potser era un retardat, potser manifestava estranyes inclinacions que obligaven a tenir-lo tancat a casa i vigilat de prop. Era el baró de Puig-gròs, però depenia en tot del seu cunyat A.F. de Copons, que li feia de tutor, i això era encara així en una data tan llunyana com el 1785³².

Fet i fet, tota aquesta situació tan curiosa havia estat sancionada legalment. N'Antoni Francesc de Copons i Prous va ser nomenat per l'Audiència administrador de la persona i béns d'En Ferran de Sobies i de Cubells el 10 de maig de 1768. El Sr. Ferran de Sobies vivia a casa seva, però vigilat. Tenia cura —«*cuydando*»— de la seva persona un tal Josep Gavarra, servent nomenat pel Sr. Copons; vivia amb el Sr. Ferran a la casa Sobies. Aquesta situació encara es mantenia el 1785. El Sr. Copons vivia a Barcelona i lògicament havia delegat en un representant l'administració dels béns i l'assistència de la persona d'en Ferran de Sobies, a Tàrrega³³. Ara veiem la raó del casament del 1756. Els Copons es gaudeixen de la hisenda Sobies una colla d'anys... Del 1768 al 1789 (que és quan mor el Ferran), pel cap baix, potser abans i tot... Quina estratègia! Com s'han acabat aprofitant de la decadència dels Sobies! Tot amb tot, els Copons no aconseguiran esborrar-los. Els dominen una colla d'anys, però finalment els Sobies renaixeran de les seves cendres i tornaran a brillar. L'orgull familiar pesava massa.

L'any 1762 en Ferran de Sobies va ser expropiat d'una era i part d'un clos que tenia a la zona del Pati, expropiació que es va fer per a la construcció dels pavellons. Al cap d'uns mesos, en Ferran es va vendre la resta del clos a l'ajuntament³⁴. Bé, ell... o el seu administrador. Això no importa tant com la constatació que es deriva de l'afer econòmic: aleshores, a mitjan segle, els Sobies no tenien cap mena de força ni influència a Tàrrega.

Per sort, quedava una germana del Ferran que no cedia tan fàcilment: la Baltasara. Tot sembla indicar que es tractava d'una jove enèrgica i decidida que va salvaguardar la casa, sense claudicar als interessos dels Copons, com havien fet els dos germans que l'antecedien en preferència successòria.

La Baltasara va ser la qui, un dia d'agost del 1759, es va discutir amb un capellà targarí de casa botiflera (sempre uns precedents d'aquest tipus en els incidents de la Tàrrega setcentista) sobre un tema de la jova, i aquell capellà li va dir una sonada grolleria³⁵. Podem suposar que, quan calia defensar els interessos de casa seva, la noia no tenia por de provocar.

La Baltasara es va casar bastant gran per l'època, als 27 anys, i ho va fer amb un noble de la comarca: Eudal de Boatella i de Moxó, fill de Josep i Gertrudis, del lloc de Gra (la Segarra). La boda tingué lloc a Tàrrega l'1 de setembre de 1760; el mateix dia van fer els capitols matrimonials. Sembla que,

de primer, l'Eudal i la Baltasara van viure a Gra, però el maig del 1766 sembla que es van traslladar a Tàrrega. Podria ser que la Baltasara no es portés bé amb els sogres i que arrossegues el seu marit a la vila natal. Aleshores esclatà un fort escàndol familiar. El Sr. Josep de Boatella havia promès als nuvis en les capitulacions 220 lliures anuals en concepte d'aliments. El 27 de maig de 1766 el matrimoni de joves va llogar casa a Tàrrega i va reclamar al Josep les pensions d'aliments. Aquesí no les va pagar i l'Eudal i la Baltasara van dur a terme accions judicials contra ell. Hom va estimar que el març de l'any 1769 en Josep de Boatella devia per aquest concepte al seu fill Eudal i a la seva nora Baltasara un total de 626 ll., 7 s. i 9 d. La justícia va donar la raó als joves. El Sr. Josep va demanar de pagar el deute venent finques de la seva propietat. Però això suposava una minva del patrimoni dels Boatella i l'Eudal i la Baltasara, sembla, no ho van acceptar. Finalment, l'any 1770 la justícia va decretar que el Sr. Josep pagaria el deute donant a l'Eudal i a la Baltasara els fruits de la seva hisenda de Gra («*la heredad del castillo de Grá*», diu el document) fins que s'arribés així a eixugar les 626 lliures. Curiós enrenou de família, certament. Tot aquest afer el va poder moure la Baltasara, que podia ser una calculadora i una intransigent, a banda de tenir una obsessió: ser a Tàrrega i lluitar pels béns de casa Sobies. És ara quan sembla començar el procés de supeditació dels Boatella als Sobies, que més endavant es veurà molt clar.

La Baltasara va morir l'any 1782, amb només 49 anys. Però va deixar descendència, va fer interessar el seu home per la hisenda de Tàrrega i va aconseguir que aquesta no passés als Copons quan morís el seu germà Ferran (que va traspasar l'any 1789). Com van anar les coses exactament, això no ho sabem, però el fet clar és que, a la fi del XVIII i durant el primer quart del XIX, el personatge que recull el poder econòmic de la casa no és pas cap Copons, sinó en Bonaventura de Boatella i de Sobies, fill de l'Eudal i de la Baltasara. Aquest personatge era conegut com «lo Cavaller de Gra»³⁶, perquè també tenia el patrimoni dels Boatella, malgrat que ell sempre va viure a Tàrrega. Aquest Bonaventura es va casar amb una Sobies de Cubells, una tal Ignàsia de Sobies i de Puig, la línia familiar de la qual no tenim encara del tot aclarida; podria ser que fossin cosins. Ell devia ser bastant més gran que la noia. Arran d'aquest casament, el cognom Sobies es va fer predominant i el Bonaventura passà a dir-se Bonaventura de Sobies i de Boatella. Als seus fills els van posar també el cognom Sobies com a primer cognom i Boatella, com a segon. Curiosos servituds derivades dels interessos patrimonials.

Una pulmonia va matar la Sr. Ignàsia l'any 1809, quan, segons la partida d'òbit, només tenia 29 anys. El Bonaventura, que no es tornà a casar, va traspasar l'any 1825. Malgrat la curta durada, el matrimoni va tenir temps de procrear, almenys, dos fills barons: en Ramon (mort el 1861) i en Vicent (mort el 1860).

Arribats en aquest punt, s'imposa una valoració. El patrimoni dels Sobies va anar engrandint-se al llarg de tot el segle XVIII, gràcies als enllaços matrimonials i a diversos avatars familiars. I, això, paral·lelament a la marginació pública i al control exterior exercit sobre la nissaga. Sembla com si el destí hagués jugat a favor dels Sobies, malgrat les crisis que aquests van patir al llarg de tot el segle. D'aquesta manera, a començaments del XIX en Bonaventura (que era un Sobies no pas per línia masculina, però sí per tota la resta de circumstàncies) tenia un patrimoni tan espectacular que l'havia de partir amb el seu fill. En efecte, l'any 1813 hom calculava la riquesa dels Sobies d'aquesta manera³⁷:

Bonaventura de Sobies i de Boatella		Ramon de Sobies i de Boatella	
<i>(el pare)</i>	R.L.A.E.	<i>(el fill gran)</i>	R.L.A.E.
Propietats a Tàrrega	3.300 r.b.	Prop. a Tàrrega	4.000 r.b.
Propietats a Puig-gròs	4.000 r.b.	Prop. a Cubells	4.000 r.b.
Propietats a Segura	3.000 r.b.	Migs delmes i altres drets	
Propietats a Gra	4.600 r.b.	del poble d'Oroners i annexos	4.000 r.b.
	<hr/>	Prop. a Balaguer	2.000 r.b.
	14.900 r.b.		<hr/>
			14.000 r.b.

R.L.A.E.: Rendes líquides anuals estimades.

r.b.: rals de billó

Lògicament, els dos vivien al carrer del Carme.

El patrimoni de Tàrrega era, òbviament, el més important. El de Segura l'havia aportat la mare del Felicià. El de Puig-gròs, la dona del Felicià. El de Gra, l'home de la Baltasara. El de Cubells, Oroners i potser Balaguer, la dona del Bonaventura. Tot va confluïr en aquest, potser el més afortunat de tots els Sobies. Tots els altres ho van passar ben malament: el Teodor, mort als 26 anys; els germans petits d'aquest en Miquel i en Felip, víctimes de la Guerra de Successió; el Felicià, aïllat, marginat i perseguit; la Sra. Antònia, vídua en una Tàrrega hostil; la Maria Teresa i el Ferran, dòcils instruments dels Copons; la Baltasara, simple cabalera sense gaires drets i barallada amb son sogre. Tots van haver d'aguantar burles, maniobres lletges d'altra gent, conspiracions i, en tots els casos, un sistemàtic aïllament a la seva pròpia vila (que ja ve de l'època del Miquel i el Felip, abans del 1705 i tot). Tanmateix, la nissaga va mantenir l'orgull, la tenacitat i, sobretot, la clarividència al moment de fer els casaments. Els Sobies es polititzen massa, s'arrisquen en excés, moren molt joves, es casen tard, es fan enemics amb llur arrogància. Però —oh, miracle!— algun estrany fat els ajuda a superar les crisis de família, vetlla per ells en els moments difícils. El nivell de la seva riquesa fa que àdhuc els seus propis enemics els respectin i no els donin el cop final. La nissaga, d'aquesta manera, sobreviu; culmina, amb una potència econòmica fora de tot dubte, en l'amic Bonaventura, un Sobies molt especial. Si no hagués estat per la Guerra del Francès, aquest personatge ho hauria tingut gairebé tot de cara.

No tot va ser de color de rosa a la Tàrrega del segle XVIII: crisis, malalties —com el paludisme—, baralles i rancúnies internes. Ja he comentat tots aquests factors d'instabilitat en altres estudis i no cal insistir-hi més. Tot plegat ens informa d'una complicada convivència local que costa d'estudiar amb precisió, perquè hi ha molta guerra bruta per sota i múltiples entrecreuaments d'interessos i influències des de l'ombra. En el decurs del segle, els polèmics —i rics— Sobies sempre van ser al bell mig de totes aquestes tensions i intrigues locals.

NOTES

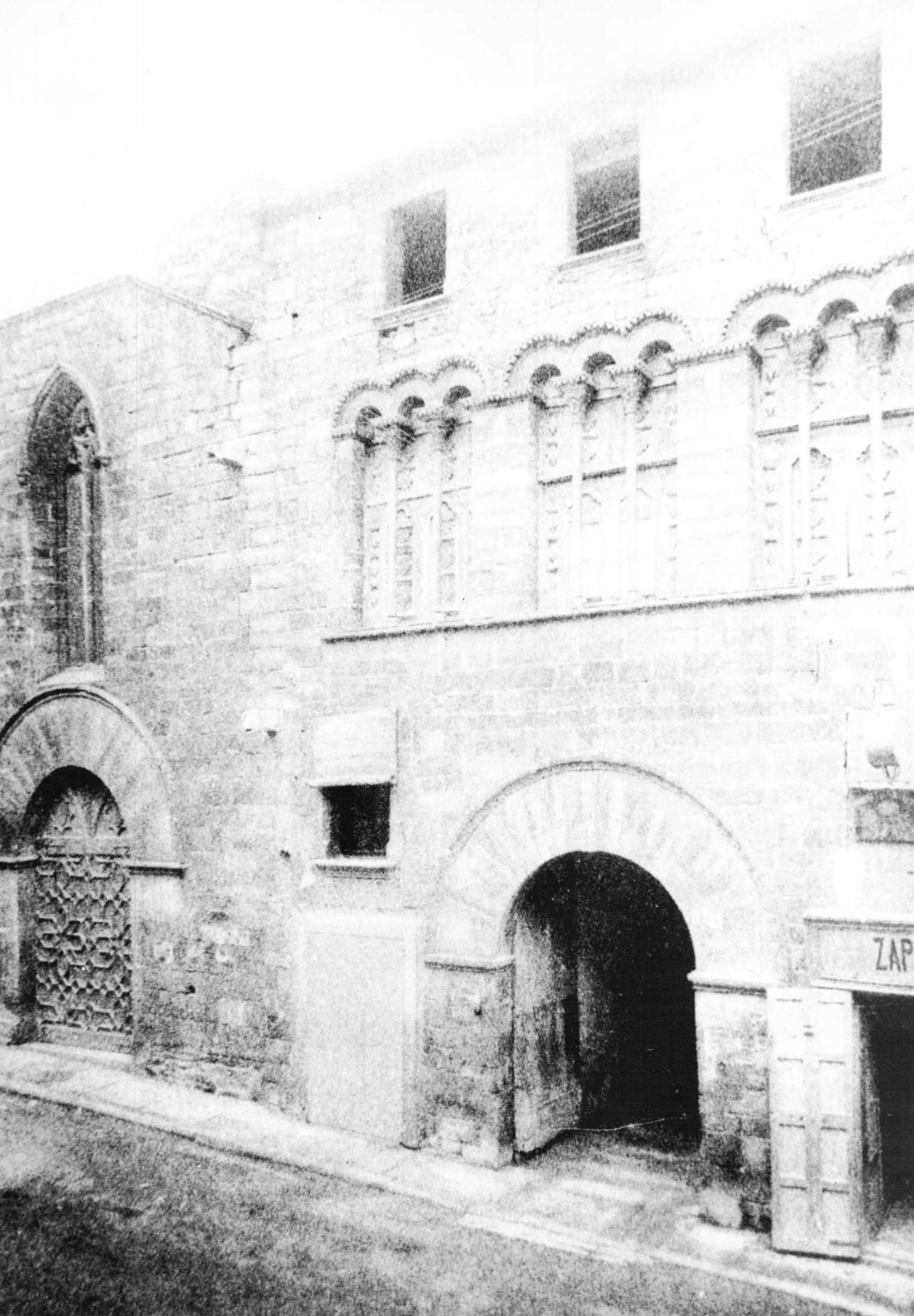
1. FARRERAS / ROZMAN, *Medicina interna*, II, pp. 940-946. PÉREZ MOREDA, *Las crisis...*, pp. 74-76. BURNET / WHITE, *Historia natural de la enfermedad infecciosa*, pp. 70-71 i 292-303.
2. El metge d'Azuara (Aragó) escrivia el 1785 que la seva població patia epidèmies de terçanes, les quals tenien com a causes les «*exhalaciones y vapores subterráneos, y hálitos que se eleban de las aguas estancadas y corrompidas (...) y por los estanques en que ponen, y curan los cáñamos*». Citat per RIERA, *José Masdevall y la medicina española ilustrada*, pàgina 119. S'intueix sense massa dificultat que la situació de Tàrrrega seria semblant.
3. També ho confirmen alguns testimonis de persones il·lustres agafades per aquestes febres. Així, Jeroni Pujades esmenta com l'any 1600, per St. Francesc, li agafà una quartana, que li durà onze mesos. A final setembre del 1626 li agafà una altra quartana, que li durà fins al mes de gener següent. *Dietari*, IV, foli 64v. (XVIII, pàg. 71, de l'edició de la R.A.B.L. de B.)
4. Amb tot, avui hom té tendència a reconèixer que, en zones de paludisme endèmic, la immunitat podia ser major de l'esperada (individus crònicament infectats des de petits i amb l'organisme acostumat al mal).
5. El primer comte de Sta. Coloma, En Pere de Queralt, morí precisament d'una terçana doble, l'any 1606. L'agafà segurament a final agost i el matà de manera fulminant la matinada del 5 de setembre. Alguns dels seus símptomes consta que eren els sanglots i, sobretot, la «mala gana». SEGURA / SEGURA, *H.^a de Sta. Coloma de Queralt*, pàg. 345. L'estacionalitat de la malaltia i la data de la mort són perfectament coherents.
6. Amb un fatalisme digne d'esment, Pujades escriu al seu dietari, en parlar de la quartana que li va prendre el 24 de setembre de 1626: «Esta tirará tant quant Déu sia servit». *Op. cit.*, IV, foli 64v. (XVIII, pàg. 71). Tota una filosofia d'impotència i resignació davant el mal s'amaga rera aquesta frase.
7. I ens ho presenta així la musa popular, que accentua el caràcter dolent de les terçanes, mentre les quartanes les esmenta només com unes febres molestes i aplanadores: «El més rendit del món/ es troba el qui té quartanes,/ però el qui té tercianes/ cada dia més es fon». AMADES, *Folk. de Cat.*, III, pàg. 1.008. A Tàrrrega, per cada cas de mort per quartanes n'hi ha sis de terçanes, durant els primers anys del segle XIX.
8. Farreras / Rozman, *op. cit.*, II, pàg. 943.
9. Precisament, Pujades, en parlar dels forts atacs de malària que hi hagué a Catalunya d'abril a octubre de 1626, fa una simptomàtica menció en aquest sentit: «Han restades quartanas y catarros pèssims». *Dietari*, ja citat, IV, 65v. (XVIII, 71).
10. AHCT, f.m.T., *Llibre de notas y noticias...*, folis 57v. i 58.
11. *Ibid.*, foli 58.
12. Llibre i enquesta citats, folis 57-58.
13. AHCT, f.m.T. *Llibre de Registre 1805*, foli 37-37v.
14. AHCT, f.m.T., enquesta lligada al llibre de registre i reunions municipals corresponent a l'any 1803, resposta 6 de l'annex, foli 131v.
15. AHCT, f.m.T., *Llibre de Registre 1746-1749*, documents afegits al volum, numerats com a folis 27, 28, 29, 30; així mateix, l'acta que correspon al foli 38v.
16. S'observarà com sovint s'insisteix en aquest tret epidèmic del mal. Resulta una dada molt a ressaltar. Endèmica a Tàrrrega, la malària en alguns anys vindria en forma molt generalitzada i originària aleshores un esclat múltiple de morbiditat entre la població, amb letalitat també més alta del normal (com l'any 1802, per exemple). Tal com veurem més endavant, aquests esclats especialment extensos semblen coincidir amb èpoques de forta sequera i unes aigües entollades que, per tant, no haurien estat renovades.
17. Foli 12v. de la part documental.
18. *Dietari*, ja citat, volum IV, foli 65v. (XVIII, pàg. 71). El destacat és nostre.
19. 1626, amb tot, no va ser pas un any d'especial mortalitat, a Tàrrrega, entre els adults. A Bellpuig, Anglesola i Verdú, tampoc.
20. AHCT, f.m.T., *Llibre de Registre 1787*, foli 8.
21. MATEU, *La pagesia urgellenca abans del canal*, pàg. 113.
22. La por a les basses de cànem és, a Tàrrrega, molt evident. A la sessió municipal del 26 de maig de 1762 es planteja que els frares del convent de St. Joan havien protestat de les aigües estancades dels geladors i basses de cànem properes al convent i al camí de la vila; demanaven que s'enrunessin i, així mateix, que es tanquessin els forats de les canals, car totes aquestes aigües tan properes «*causan con el fetor que despiden notable perjuicio à la salud*». No ens quedem en l'argument de l'olor. Encara que potser no tinguessin molt clara la causa, aquella gent tenien, si més no, clara la conseqüència: les aigües entollades i brutes provocaven malalties, i les principals culpables eren les aigües de les basses de cànem, sobretot si eren properes. Deien que es trobaven «*todos los religiosos de dicho convento enfermos por causa de los pantanos y aguas podridas que entran*

en las Balsas de los yeladores y las de los cañamos que estan proximas â dicho convento». Plantejaven també una insinuació de salut diferencial segons criteri geogràfic: «es evidente que el inconveniente para la salud es causado de dichas aguas porque solo dicha parte de villa (la part oest i nord-oest, volen dir) padece dichas enfermedades y no lo restante de la otra parte de villa». Sembla clar que ha de fer referència a febres palúdiques.

L'ajuntament, preocupat pel tema, va resoldre arranjar les canals i fer treure les basses d'una sèrie de veïns. No es podien llançar fems ni brutícies ni fer forats o basses a menys de 60 passes dels murs de la vila i dels camins, per tal d'evitar que es formessin aigües entollades i immundes. Consta que ja feia nou anys que es publicaven pregons en aquest sentit i que s'exigia complir aquestes ordenances als particulars —des de les terçanes del 1753!—, però no hi havia manera d'aconseguir acabar amb els costums de posar els fems a qualsevol lloc i de tenir basses de cànem properes. El 28 de maig hom resolgué observar escrupolosament les providències protectores de la salut pública. AHCT, f.m.T., *Llibre de Registre 1762*, folis 39-40.

No sembla que fos gens fàcil lluitar amb èxit contra els interessos dels pagesos benestants, els quals seguien utilitzant llurs basses a llurs eres o llocs de més comoditat, i els veïns, que s'apanyessin.

23. SEGARRA, Josep M.: *Història de Tàrrega...*, II, pàg. 168.
24. PORTA, Antoni.: *La victòria catalana de 1705*, pàg. 498.
25. Porta, *op. cit.*, pp. 499-505.
26. Segarra, *op. cit.*, pp. 230-239 i 249.
27. Sabem això pel cadastre del 1716. Segura és un poblet a la zona de contacte entre la Conca de Barberà i la Baixa Segarra, a relativament poca distància de Tàrrega.
28. AHCT, f.m.T., *Llibre de Registre 1716-1731*, folis 22v.-23v. del 1716.
29. PLANES, Josep M.: «Radiografia d'un municipi borbònic català...», *Pedralbes*, 6, 1986, pàg. 127.
30. LLADONOSA, Josep: *Història de Lleida*, II, pp. 573 i 582.
31. Planes, art. citat, pàg. 125.
32. BERTRAN, Prim.: «Els senyors jurisdiccionalis i els càrrecs dels municipis de les terres de Lleida a les acaballes del regnat de Carles III (1785)», *Miscel.lània «Les Terres de Lleida al segle XVIII»*, 1986, pàg. 103.
33. AHCT, f.m.T., *Llibre de Registre 1785-1786*, foli 13.
34. AHCT, f.m.T., *Llibre de entrades y exides ô rendas del comu de Tarrega desde la concordia nova...*, foli 159.
35. PLANES, Josep M.: «Insults, tensions i alta societat a la Tàrrega del XVIII. Uns casos particulars», *Miscel.lània «Les Terres de Lleida al segle XVIII»*, pp. 361-385.
36. Almenys, així l'anomena al seu diari el baró de Maldà en una estada que fa a Tàrrega l'any 1794. *Viatge a Maldà i anada a Montserrat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, pp. 70 i 73.
37. AHCT, f.m.T., *Llibre de Registre 1813*, folis solts a la part final del volum, 399v. i 400. Les xifres són clarament arrodonides, estimacions aproximades. De ben segur, les rendes líquides dels patrimonis eren majors.

ZAP